

УДК 061.232(477.7)“19/20”

Бородіна Г.Г., канд. іст. наук, доцент

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», Миколаїв

ВНЕСОК КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ОСЕРЕДКІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА (ІІ ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття висвітлює вагомий внесок громадських об'єднань та організацій у забезпечення внутрішнього комунікаційного процесу, поширення інформації про українську наукову думку, культурно-освітню, просвітницьку діяльність на Півдні України протягом ІІ половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Ключові слова: культурно-освітня діяльність, громадські об'єднання, товариство «Просвіта», культурно-просвітницькі осередки, народні читання, бібліотеки, українська мова, національне інформаційне середовище.

В умовах національного відродження й державотворення в Україні актуалізувалося вивчення культурних надбань регіонів, роботи культурно-просвітницьких осередків та діячів української культури, громадських і просвітницьких рухів, що сприяли національному соціокультурному розвитку.

У вивченні даного питання нагромаджено чимало літератури, яка торкається різних аспектів досліджуваної теми. Однак ця література не є системною і не охоплює проблему в цілому. До цього часу не було написано спеціальних робіт, які б розкривали значний внесок в розвиток національного інформаційного середовища громадських культурно-просвітницьких організацій, що існували на Півдні України у ІІ половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Саме тому **актуальність** осмислення та обґрунтування даного дослідження потребує нових підходів до вивчення, з'ясування їх значення для вітчизняної наукової думки.

Метою даної наукової розвідки є висвітлення внеску громадських об'єднань та організацій у забезпечення внутрішнього комунікаційного процесу, поширення інформації про українські наукові здобутки, культурно-просвітницьку діяльність на теренах південного краю України у ІІ половині ХІХ ст. – початку ХХ ст.

В означений період культурно-просвітницькими осередками, що самовіддано працювали для суспільної користі на основі загальнолюдських цінностей і національних ідеалів були Слов'янське Благодійне товариство ім. Кирила і Мефодія в Одесі (1870 р.), Одеська громада (1876 р.), Одеське товариство «Просвіта» (1906 р.), Миколаївське товариство «Просвіта» (1907 р.). Їх практична діяльність спрямовувалася на відкриття

українських шкіл, безкоштовних народних бібліотек, влаштування народних читань, лекцій, вистав, видання україномовної літератури.

Досить суттєву роль в процесі формування національного світогляду населення Півдня України відіграли народні читання. Перші народні читання проходили в Одесі при організації і підтримці Слов'янського Благодійного товариства ім. Кирила і Мефодія з 1882 р., завдяки активній участі кращих представників інтелігенції міста, вчених Новоросійського університету [3]. Слід наголосити, що професори Новоросійського університету в Одесі Ф. Шведов та П. Сапіро виступили з публічними лекціями на користь народних читань, поповнивши таким чином казну товариства на 500 руб. Траплялося, що на останніх читаннях першого року інколи бувало по 350 слухачів [4].

У 1884 р. народні читання започаткували продаж книг при аудиторії. Протягом першого року попит на книги постійно збільшувався. Ціна була від 1 до 15 коп., в середньому на кожному читанні продавалося книг на 3 руб. З 1885 р. Правління вирішило відкрити постійний продаж.

У 1886 р. покладено початок книжковому Кирило-Мефодіївському складу дешевих видань і книгарні, в якій за шість років з 1886 р. по 1892 р. продано понад півмільйона примірників книг [4: 17]. Кирило-Мефодіївський склад відразу ж завоював довіру одеських городян. З замовленнями звертались не лише окремі люди, а й заклади міста: школи, притулки, лікарні, в'язниці. При книжковому складі вже у 1885 р. було засновано власну невеличку бібліотеку, її фонд становив 143 назви у 703 примірниках. У бібліотеці видавались книги для читання вдома безкоштовно. Спочатку в ній налічувалось 58 абонентів, у 1886 р. – 271, а за 6 років – 2157, яким було видано 35622 творів друку [4: 3].

Бібліотеку в основному відвідували учні міських шкіл, хоча з кожним роком вона захожувала і велику кількість дорослих, враховуючи любов до книги і читання.

З дозволу куратора 1887 р. в аудиторії почали влаштовувати загальнодоступні літературно-музичні вечори, які проходили щосуботи. Їх метою було зібрати кошти для народних читань та за незначну платню дати можливість почути кращі твори художньої літератури. За період з 1882-1892 рр. було проведено 479 читань, на які прийшло 199086 чол., тобто в середньому по 415 чол. на кожному [4: 20]. Крім того, у 1891 р. було влаштовано 20 читань для солдат.

Стосовно змісту читань, то духовні слухалися літніми людьми. І навпаки, грамотні дорослі й учні з великою цікавістю ставилися до оповідань із історії та географії різних країн, любили слухати повісті М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба».

Книжковий склад і бібліотека в основному слугували меті народних читань. Діяльність народних читань була багатогранною і поширювалася за межами міста. З 1886 р. народними читаннями в Одесі започатковано підтримку усіх народних читань, які відкривались Керчі, Кишиневі, Дубні, Херсоні, Тифлісі, Білозерці, Миколаєві [4: 20]. У 1887 р. склад підібрав бібліотеку з 500 примірників і безкоштовно надіслав її школі в Константинополі; сформував 10 бібліотек (усього – близько 1000 книг) для Сербії, Херсонського сирітського будинку та ін. Інколи в Комітеті народних читань просто дарували книги з нагоди знаменних або пам'ятних подій.

У 1888 р. книжковий склад Кирило-Мефодіївського товариства розширив свою діяльність і випустив 9 власних видань. Серед них: «Робінзон Крузо» – 600 примірників,

«Колумб» – 600 примірників, «Огляд книг для дитячого читання» – 1 тис. примірників та ін. [4: 15].

Таким чином, діяльність Слов'янського Благодійного Товариства з влаштування народних читань розподілялася на такі напрямки: літературно-музичні вечори, книжковий склад, бібліотека та видання літератури. Народні читання в Одесі згуртували навколо себе прогресивних діячів міста: професорів університету та провідних службовців міської думи, які безпосередньою працею намагалися слугувати добрій справі просвіти народу.

У Миколаєві Комітет народних читань засновано у 1887 р. [1; 2] з метою влаштування народних читань для населення міста. Вибір книг суворо обмежувався спеціальними каталогами, а самі читання проводилися під пильним наглядом поліції. Комітет підпорядковувався піклувальнику Одеського навчального округу. У 1917 р. він припинив свою діяльність.

У 1896 р. дозвіл уряду на проведення народних читань отримало і Херсонське земство. Ставлення населення до читань було різним. Значно гіршим воно було на околицях. Це пояснюється тим, що люди погано знали російську мову, а на місцевих діалектах читання проводити не дозволялося. Для багатьох національних груп, які проживали на території Херсонської губернії, доступнішими в розумінні були духовні читання.

Отже, народні читання при малорозвиненій грамотності населення на той час стали одним із вигідних засобів поширення знань серед народу і заохочення його до надбань світової культури. У подальшому в багатьох населених пунктах південного регіону читання велись постійно, вони розвинулись у форму публічних лекцій та систематичних курсів з певної галузі знання.

На початку ХХ ст. дієвим джерелом української духовності Півдня України стали «Просвіти», які опікувалися культурою, освітою та просвітою південного краю, і це вважалося не лише традицією, а й способом життя [7].

Заслуговує на особливу увагу товариство одеської «Просвіти», засноване у жовтні 1905 р. [5]. Головні напрямки діяльності товариства зосередилися на літературно-науковій, музичній та драматичній секціях. Кількість його членів зростала дуже швидко – з 80 до 400 чоловік [5]. За цим показником одеська «Просвіта» була однією з найбільших у Наддніпрянській Україні.

На перших порах товариство очолив відомий у місті громадський діяч, лікар за фахом – І. Луценко. Згодом його керівником став відомий бібліограф, етнограф, громадський діяч та почесний член львівської «Просвіти» – М. Комаров. Товариство згуртувало навколо себе відомих діячів українського розвою: М. Костомарова, І. Липу, М. Аркаса, С. Шелухіна та багато ін.

З 1906 р. одеські просвітяни почали видання перших українських газет, які майже одразу заарештовувались. В Одесі одним з перших україномовних видань була політична, економічна, наукова і літературна газета «Народна справа», єдиний номер якої вийшов 8 січня 1906 р. В наступній українській газеті «Вісті» було розміщено замітку, у якій повідомлялося, що газета «Народна справа» заборонена місцевою адміністрацією і тому дописувачі можуть отримувати «Вісті». Перше число газети «Вісті» вийшло 5 лютого 1906 р. Це була політична, економічна, наукова та літературна газета. Видавала газету і відповідала за її редакцію Л. Шелухіна.

Крім того, діячі товариства організували свою бібліотеку, створили музей, яким опікувався М. Славченко (в майбутньому відомий історик, академік), драматичну секцію, ставили п'єси українського класичного репертуару і проводили різні культурні заходи. З часом одесити домоглися відкриття української школи при «Просвіті». Завдяки чималих зусиль просвітян у 1906 р. в Новоросійському університеті почав читати лекції з українознавства О. Грушевський.

Враховуючи, що на початку ХХ ст. Одеса була найменш українізованим із великих міст України (українці за чисельністю значно поступалися росіянам, євреям, полякам), діяльність просвітян з популяризації кращих здобутків національної літератури, музики, драматургії, фольклору є надзвичайно цінною. Товариство швидко завойовувало популярність і мало значний вплив на громадське життя Одеси.

Перша спроба утворення в місті української бібліотеки датується 1905 р., коли при товаристві «Просвіта» було організовано читальню. Нею завідував літературознавець А. Ніковський. До фонду бібліотеки увійшла колекція книг відомого в Одесі громадського діяча, педагога, історика, одного із фундаторів «Одеської громади» 70-х років ХІХ ст. Л. Смоленського. Читальня мала майже всі українські періодичні видання: «Літературно-науковий вісник», «Рада», «Рідний край», «Слово», «Світова зірниця», «Україна», «Буковина», «Громадський голос», «Діло», «Дзеркало» та ін. Більшість видань «Просвіта» отримувала безкоштовно, а деякі передплачувались за нижчою ціною. Вступ до читальні просвітян і всіх бажаючих був безкоштовним.

При товаристві «Просвіта» впорядкованою була і бібліотека. Для читачів вироблені правила користування та підготовлено систематичні каталоги зі всіх відділів. Спочатку бібліотекою користувались лише просвітяни. Основним джерелом поповнення фонду були пожертви. Дарували свої книги Г. Гармашова, К. Добрицький та ін. Книжковий фонд бібліотеки складався з 2068 примірників [9: 32].

Обов'язковим товариство вважало роздавати книги. Зокрема, значну кількість книг просвітяни надіслали до бібліотеки одеської в'язниці. Дублетні книги з українознавства дарували українським студентам. Відправляли книги і в сільську бібліотеку на Подолі.

Одеське товариство «Просвіта» проводило також чималу видавничо-інформаційну роботу. У 1907 р. видано «Про запорозькі вольності» М. Комара і ухвалено до друку книжку «Про Гарібальді» І. Бондаренка та ін. Видавались книги на кошти фонду Л. Смоленського.

Результативна праця одеських просвітян призупинилася 1 листопада 1909 р. наказом губернатора. Після її заборони робота продовжувалась в українському клубі, але вона не мала такого успіху як в «Просвіті».

Привертає увагу багатогранна культурно-просвітницька робота просвітян Миколаєва. Попередником «Просвіти» в місті вважається український гурток, створений у вересні 1906 р. Миколаївське українське товариство «Просвіта» засноване у лютому 1907 р. На його чолі став історик, громадсько-політичний діяч, українознавець за покликанням, знакова особистість – М. Аркас (1853-1909) [6].

Згідно Статуту товариства, головні напрямки діяльності «Просвіти» спрямовувались на: вшанування українських митців, розвиток освіти на національній основі, створення національного театру як форми освіти і виховання засобами театралізації, збереження

національних традицій і свят як головного елементу виховання національної гідності, розширення світогляду та вивчення української історичної спадщини [8].

За ініціативою М. Аркаса розпочато цикл рефератів з історії України: «Аскольд», «Ярополк», «Великі Київські князі», «козацькі отамани» та ін. Підготовлено лекції про життя та творчу спадщину І. Котляревського, М. Заньковецької, І. Карпенка-Карого, Б. Хмельницького. Перед кожною виставою опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського М. Аркас виступав з лекцією про Задунайську Січ.

Завершивши роботу над рукописом «Історії України-Русі», він прочитав на цю тему курс із 14 лекцій. Протягом 1907-1908 рр. місцеві газети друкували щомісячні анотовані оголошення з повідомленням теми лекції, детальний план та час проведення. Також «Просвіта» запрошувала лекторів із інших міст. По суботах проводилися літературно-музичні вечори, членські сімейні, літературно-наукові вечори, на яких з успіхом виступали аматори-поети, музиканти. Ставили п'єси М. Кропивницького, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, Т. Шевченка і, звичайно ж, звучала опера самого М. Аркаса «Катерина». Велику роботу здійснював відділ книгарні та книгозбірні: зібрали літературу українських авторів та організували видачу книжок населенню з 17 до 20 години тричі на тиждень; на кошти «Просвіти» передплатили газети та часописи «Рада», «Рідний край», «Слово», «Громадський голос», «Україна», «Літературно-науковий вісник», «Село» [6: 57].

Товариство проводило культурно-просвітницьку роботу не лише в Миколаєві, але й у Вознесенську, Олешках, Херсоні. М. Аркас та рада «Просвіти» виступали на захист української мови, за впровадження її в гімназіях та університетах. Архів «Просвіти» зберігає документи, що засвідчують порушення даного питання 1908 р. Так, рада товариства звернулася до члена Державної Ради професора І. Лучинського з клопотанням про відкриття курсів українознавства для вчителів і духовенства.

Водночас на кошти М. Аркаса у селах Богданівка і Христорівка працювали чотирирічні школи з українською мовою викладання. Всі діти, які вступили до школи Аркаса, навчалися рідною мовою по українському букварю д. Нордця, виданому в Києві.

Миколаївські просвітяни плідно співпрацювали з спільнотами «Києва, Катеринослава, Чернігова та ін. міст України, редакціями часописів «Рада», «Рідний край», «Світова зірниця», «Слово», «Громадський голос», «Свобода» [7: 68]. Слід наголосити, що для зростання національно-культурної свідомості, згуртованості вони налагодили в'язки з представниками демократичної української еліти – Л. Українкою, І. Франком, Б. Грінченком.

Отже, активна, насичена праця Миколаївського українського товариства «Просвіта» сприяла поширенню інформації про вітчизняні друковані та рукописні твори.

Підводячи підсумки висвітлення поставленого питання, варто зазначити, що за період своєї діяльності культурно-просвітницькі громадські осередки на теренах Півдня України протягом II половини XIX – на початку XX ст. прагнули задовольняти зростаючі потреби суспільства в національній культурі у різноманітних формах і засобах масової комунікації. Це сприяло поширенню українського друкованого слова, в межах якого утілювався пізнавальний досвід української еліти. Сьогодні їх досвід є унікальним на ниві української культури як основи формування національної ідентичності, що поза сумнівом має надзвичайний інтерес і цінність для дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО), ф. 208. Миколаївський комітет народних читань, оп. 1, спр. 1-а. Список тем лекцій для ілюстрації которых мають картини за 1887 г., 2 с.
2. ДАМО, ф. 208, оп. 1, спр. 2. Отчет о деятельности комитета народных чтений за 1891-1896 г., 26 с.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 276. Одесское Славянское Благотворительное общество имени Кирилла и Мефодия (1873-1919), оп. 1, спр. 1. Устав Одесского благотворительного общества имени Кирилла и Мефодия.
4. Десятилетие народных чтений в г. Одессе (1882-1892): К отчету Одесского Славянского Благотворительного общества им. Св. Кирилла и Мефодия за 1892 г. – Одесса: Тип. В. Кирхнера, 1893. – 22 с.
5. Звіт українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1906 р. – Одеса, 1907. – 34 с.
6. Кауфман, Л. М. М. Аркас/Л. М. Кауфман. – Київ : Держвидав, 1958. – 130 с.
7. Коновець, О. Просвітницький рух в Україні XIX – перша третина XX ст./О. Коновець. – Київ, 1992. – 189 с.
8. Статут Українського товариства «Просвіта». – Миколаїв, 1907. – 3 с.
9. Фесенко, Е. І. Звіт українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 р./Е. І. Фесенко. – Одеса, 1908. – С. 32.

Бородин Г.Г., канд. ист. наук, доцент

Обособленное подразделение «Николаевский филиал Киевского национального университета культуры и искусства», Николаев

ВКЛАД КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ ЦЕНТРОВ ЮГА УКРАИНЫ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ (II ПОЛОВИНА XIX В. – НАЧАЛО XX В.)

Статья освещает весомый вклад общественных объединений и организаций в обеспечение внутреннего коммуникационного процесса, распространение информации об украинской научной мысли, культурно-образовательную, просветительскую деятельность на Юге Украины в течение второй половины XIX в. – начала XX в.

Ключевые слова: культурно-образовательная деятельность, общественные объединения, общество «Просвіта», культурно-просветительские центры, народные чтения, библиотеки, украинский язык, национальное информационное пространство.

Borodina G.G., candidate of Historical sciences, associate professor

Branch of Kyiv national university of Culture and Arts», Mykolaiv, Ukraine

CONTRIBUTION OF CULTURAL AND ENLIGHTENMENT SOCIETIES OF THE SOUTH OF UKRAINE TO THE DEVELOPMENT OF NATIONAL INFORMATIONAL ENVIRONMENT (SECOND HALF OF THE XIX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The paper highlights the significant contribution of community societies and organizations to provide internal communicational process, disseminate information about Ukrainian

scientific thought, cultural, educational, enlightenment activities in the South of Ukraine during the second half of the XIX century – the beginning of the XX century.

Key words: *cultural and educational activities, community societies, «Prosvita» societies, cultural and enlightenment centers, folk reading, libraries, Ukrainian language, national informational environment.*

УДК 821.133.1(8) Сезер.09

Кутіліна М.М., пошукач

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків

ФРАНКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА КАРИБЬСЬКОГО БАСЕЙНУ: ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ АСПЕКТ ОСМИСЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ

Стаття присвячується дослідженню та осмисленню франкомовної літератури Карибського басейну у контексті пошуку культурної самобутності. Аналізуються такі теми впливу на літературу Карибського басейну: тема національної історії і звільнення; транскультурних зв'язків з Америкою, Францією та Африкою. Визначається три компоненти карибської ідентичності: американська, європейська й африканська.

Ключові слова: *франкофонна література, Карибські острови, національна самобутність, негритюд, латиноамериканський аспект осмислення, самобутність, Еме Сезер.*

«...Хто і які ми? Чудове питання!»

Е. Сезер «Щоденник повернення до рідної країни»

З моменту початку літературного розвитку франкомовних країн Карибського басейну¹ (кінець XIX – початок XX ст.) пройшло більше ста років. За цей порівняно невеликий період існування антильська література дала цілу плеяду талановитих письменників. Гваделупець С.-Ж. Перс, який отримав Нобелівську премію в 1960 році за поезію, вже відомий українському читачеві. За кращі романи Гонкурівської премії були удостоєні гвіанець Р. Маран («Батуала», 1921) і мартиніканець П. Шамуазо («Тексако», 1992). Премією Ренодо був відзначений роман ще одного мартиніканця Е. Гліссана («Ріка Лезарда», 1958). Ці твори, а також багато інших, ще належить відкрити вітчизняному читачеві.

Головне питання, яким цікавляться багато письменників Гаїті, Мартиніки, Гваделупи, а також Гвіани (що розташована поблизу на південноамериканському материкі і географічно не належить до країн Карибського басейну), є питання «Хто ми?». Тому вважаємо **актуальним** аналіз франкомовної літератури Карибського Басейну в контексті осмислення її культурної самобутності.

¹ Цей регіон має декілька географічних назв: Карибський басейн, Карибські острови, Антильські острови, Вест-Індія. Відповідні назви має і література.